

Válságos házasságok

Mátay Mónika: Törvénytársasági játsszmák: válás Debrecenben 1793–1848. Csokonai Kiadó, Debrecen, 2006. 252 oldal

Mátay Mónika egy Magyarországon ritkán kutatott témát választott a 2006-ban a debreceni Csokonai Kiadónál megjelent könyve tárgyául: a házassági kapcsolatok társadalomtörténeti háttérének megvilágítását tűzte ki célul egy jól körülhatárolható forrástípus, a válóperek iratanyaga alapján. A kötet időben és térben világosan lehatárolt: debreceni civisek válásait vizsgálja a protestánsok számára a házasság felbontását – bizonyos feltételek teljesülése esetén – megengedő 1791: XXVI. törvényi cikk nyomán meginduló első polgári bíróság előtt lezajló válópertől (1793) a gyakran alkalmazott, a rendi keretek átalakulását jelző 1848-as korszakhatárig. A szerző az előszóban megjelöli módszerét is, melyet a forrásokhoz illeszkedően a mindennapi joggyakorlaton keresztül a motivációkat és döntéseket, valamint az emberek jogi kompetenciáját vizsgáló, mikroszintű antropológiai megközelítésként határoz meg.

A könyv első fejezete a válás megítélésének változásait követi nyomon. Az európai kultúrtörténeti áttekintő után az első nagyobb, *A válás anatómiája* című rész megrajzolja a válóperek színhelyét, a 19. század eleji „óriásfalut”, Debrecen és a civisvilágot, majd a válóperek lefolyásának menetét vázolja fel, hogy azután három esettanulmányban mutassa be a vizsgált válóperek jellemzőit.

A három kiemelt történet a házasságok megromlásának három fő típusát példázza: Barta Gergely és Zefer Mária (1822–1826) válópere a tradicionális férfi és női szerepek felborulását mutatja be itt a válást a feleség magasabb társadalmi státusával is megtámasztott domináns jelleme idézi elő. Steiner István és Bóhm Zsuzsanna (1816–1822)

házassága a házasság fogalmának a felek közti eltérő értelmezése miatt fut zátonyra: a feleség nagyobb mértékű együttlétet, intimitást, beszélgetéseket vár el az épp az efféle közös tevékenységektől kategorikusan elzárkózó férjtől. Kovács György és Komáromi Eszter (1824–1833) már az esküvő után három héttel meginduló válópertében pedig a férj által képviselt civisvilág erkölcsének és a feleség prédikátorcsaládjából magával hozott erkölcsiségének konfliktusa a kulcsmozzanat. E három történet főszerzői megismeréséhez a szerző nemcsak a peranyagokat vette alapul: a házastársak teljes életútját próbálta meg nyomon követni, olyan források bevonásával, mint az anyakönyvek, végrendeletek, leltárak vagy a polgárkönyvek és a céhíratok. A gondosan összegyűjtött források segítségével Mátay Mónika biztos kézzel rajzolja meg egy-egy egyén vagy család karrierstratégiáját, motivációit, a városban betöltött szerepüket. A hagyatéki leltárakból a háztartás polgárosodásának mértékére is következtethet a használati tárgyak, például a „kávé masina” vagy a – könyvből készült recenziójában Bódy Zsombor által is kiemelt – kanapé birtoklásából.¹

A második nagyobb egységben, *A válás társadalmi környezete* című részben kerül sor a válások két legfőbb okának a bemutatására: a testi undor és az érzelmek hiánya, illetve a szóbeli és a tettleges erőszak szerepe mindig jelentős a házasságok megromlásában. A kisiklott frigyeket előidéző további tényezők, mint a szülői kényszer hatására létrejött házasságok vagy az eléggé elterjedt és az agressziót felfokozó mértéktelen alkoholfogyasztás vizsgálatára is sor kerül a kötetben.

¹ Bódy Zsombor: Mátay Mónika: Törvénytársasági játsszmák. Válás Debrecenben 1793–1848. (Recenzió.) *Korall* 26. 2006 november. 248–251. 249.

A második részben a szerző már a válások statisztikáit is analizálja, a nők helyzetének vagy éppen a 19. század elején divatos színdarabok házasságképének bemutatásával pedig – mivel azokon keresztül a nézők házasságról vallott nézeteiről is képet kaphatunk – valóban abba a társadalmi közegbe tekinthetünk be, ahol a válóperek lezajlottak. Ebben a részben is bőségesen találunk egy-egy válóperben megjelenő történetet, de itt már nemcsak a mikroszint vizsgálatának módszertani fegyvertárát veti be a szerző, a korabeli színdarabok elemzése, illetve olyan fogalmak alkalmazása, mint a pletyka, a nem vagy a hírnév, már túlmutat a válóperek szereplőin, a debreceni társadalom kohézióját biztosító struktúrák működésébe enged bepillantást. Kiderül, hogy a debreceniek életében milyen központi jelentősége van annak, hogyan ítélik meg jellemüket és erkölcsüket a többiek. Arra is fény derül, hogy mennyire mást jelent az erkölcs férfiaknál és nőknél – míg a férfi az üzletmenetére, szavahihetőségére is kihatóan, de jóval nagyobb mozgástérrel rendelkezve tünhetett fel erényesnek a közösség előtt, addig a nő számára a szorgalom, a csöndes engedelmesség és legfőképp a hűség feltétlenül szükséges volt a jó hírnév megőrzéséhez.

A kötetben sorakoznak a példák, amelyek épp ellentétes magatartást mutatnak be: a tivornyázó, félrelépő, lusta és pletykás férjek és feleségek nem éppen a puritán, józan és dolgos cívisek mintapéldányai. Itt érkezőnk el az elemzés egyik gyenge pontjához: nem derül ki, hogy a válóperes iratok lapjain sorakozó eltévelyedések mennyire számíthattak kivételesnek a korabeli Debrecenben. A szerző sem tudja feloldani azt a problémát, hogy abban a cseppet sem tipikus szituációban, ami egy válóperet jellemez (hiszen a viszonylag megengedő törvény ellenére is a házastársak csupán egy töredéke szánta rá magát a válásra), mennyire lehet a válásig el nem jutó többségről következtetéseket levonni. A válás deviáns magatartásforma volt az adott korszakban, a válóper

során pedig a felek kitergethettek olyan szennyest is, amely normális körülmények között nem nagyon válhatott volna köztudomásúvá. Mátay Mónika a dilemmát úgy próbálja kezelni, hogy a tanúvallomásokból igyekszik következtetni a közösségi megítélésre. Az azonban nem derül ki a könyvből, mennyire reprezentálhatják a perlekedő házastársak a debreceni polgárságot. Kiváló társadalomtörténeti munkák bevett fogása kivételes, rendkívüli esetek (karneválok, borszorkányperek, botrányok) analízise útján megismerni egy-egy közösség norma- és szokásrendszerét, de óvatosan kell kezelni egy deviáns magatartás, például a válás kapcsán levont következtetéseket a közösség egészének normarendszerére nézve.

A válóperek elemzésén keresztül nemcsak a felbomlott házasságokról kaphatunk képet, hanem az is vizsgálható, milyen elvárásai voltak a házasság intézményével kapcsolatban a 19. század elején élt debrecenieknek. Kiderül, hogyan próbálják tágítani a nők a patriarchális világban rájuk szabott, eléggé szűk kereteket, hogyan érvényesítik érdekeiket férjükkel szemben, hogyan használják fel a szavak, a családi ügyek kipletykálásának fegyverét férjük testi erőfölényével szemben – és ha válóperre kerül sor, hogyan kerekednek felül gyakran e fegyver segítségével a bíróság előtt.

A *Törvényszéki játsszámok* attól igazán élvezhető és dinamikus munka, hogy a válóperek irataiban ugyanazok az események mindig két, egymástól a lehető legmesszebb álló értelmezésben jelennek meg. A szerző remekül váltogatja a nézőpontokat, finoman elemzi a perlekedő felek és ügyvédek által kifejtett szövegeket, és ügyesen kezeli a bíróság előtt tett, érthető módon sarkos és túlzó megfogalmazásokat. A hétköznapi nyelvhez közel álló fordulatokat a precíz megfogalmazásokkal kombináló nyelvhasználat is olvasmányossá teszi a művet.

Szólni kell a könyv erényei mellett el-törpülő hiányosságairól is. Az elméleti háttér és az áttekintő fejezetek elnagyoltnak tűnnek – talán a terjedelmi korlátok miatt.

A válás és a homoszexualitás megítélésének változásai vagy a válóperek története szerintem mégis mélyebb elemzést érdemelt volna. A könyv szerkezetében érdekes törések találhatók, időnként elméletibb vagy áttekintő passzusok ékelődnek a kifejtésbe. Így a homoszexualitás iránti viszonyulás áttekintése a biszexuális Kovács György történetéhez csatlakozik, míg a testiség és az erőszak házasságra gyakorolt hatása a társadalmi környezetet bemutató rész végére került. A szerző e két tényezőt tekinti a válások két legfőbb okának, ezért ezekkel a fejezetekkel zárja könyvét, visszakanyarodva a mikroszintű perspektívához. Ezek a váltások ugyan kedveznek az olvashatóságnak, de a könyv szerkezetének áttekinthetőségét csorbítják.

A *Törvényszéki játzmák* központi kérdésköre a társadalmi nemek helyzete a korabeli Debrecenben. Mátyai Mónika többször visszatér a nők helyzetének kérdéséhez, megvizsgálja a férfidominanciájú világban kivívott pozícióikat az öröklés, a jogi kompetencia, a presztízs vagy a családon belüli erőszak terén. A felvázolt kép azonban meglehetősen ellentmondásos. Míg a bíróságokon a nők szinte sikeresebbek a férfiaknál, politikai jogokkal mégsem rendelkeznek. Noha egyenlően részesednek fiútestvéreikkel a családi örökségből, anyagilag sokkal kiszolgáltatottabbak a férfiaknál. Legalább annyit dolgoznak, mint férjük, presztízsük mégis törekenyebb. A férfiek félrelépései bocsánatos bűnöknek számítanak, de abba se szól bele senki, ha rendszeresen és brutálisan bántalmazzzák feleségüket. A nők ellentmondásos helyzete a kötetben mintha egy emancipációs fejlődés közbülső állomásaként jelenne meg: már nem a kora újkor puritán erkölcsi szabályoznak, amikor a félrelépésekért még testi fenyítés vagy fvesztés jár (187. old.), hanem a felvilágosodás új szelei fújnak, amikor könnyebb elválni, és az asszony legfeljebb a jó híret vezítheti el. A nők helyzetéről az igazságszolgáltatás előtt szinte már idilli képet fest a könyv. Ellentmond viszont ennek az eman-

cipációs folyamatnak a nők visszaszorítása a privát szférába a 19. század elején (197. old.). Így végül a debreceni nők helyzetét a 19. század elején nehéz mivel összevetni: nem derül ki, hogy a nők, illetve általában a szexualitás felett gyakorolt közösségi kontroll erősebb vagy gyengébb volt-e, mint korábban, és arról sem ejt szót a szerző, hogy a közösség által gyakorolt kémkedő kontroll mellett nem jelent-e meg a szexualitást másképp ellenőrzés alá vonni törekvő, „modern” diskurzus.

A kötet alapján úgy tűnik, mintha a debreceni civisvilág meglehetősen homogén lett volna. Szó esik ugyan a társadalmi státusbeli vagy a kulturális különbségekről például Barta Gergely és Zefer Mária között, vagy a „német” szabó férj, Kovács György és a prédikátorcsaládból való feleség, Komáromi Eszter attitűdjeinek eltéréseiről, de a rendi helyzet vagy az etnikai-felekezeti sajátosságok több kifejtést igényeltek volna. Komáromi Eszter esetében megtudjuk, hogy rokonai között prédikátorok, táblabírák, katonák voltak, de rendi státusuk mégsem világos. Steiner Istvánnal és Böhm Zsuzsannával kapcsolatban értesülünk, hogy a férj nem debreceni, a feleség pedig egy, a 18. században Debrecenbe került, a maroknyi evangélikus közösséghez tartozó családból származik. Talán a források hallgatagsága miatt azonban etnikai hátterükről szó sem esik, pedig ez – felekezeti vegyes házasságról lévén szó – nem feltétlenül lényegtelen körülmény.

Végezetül néhány szót kell ejteni a kötet szerkesztéséről. Szép kivitelű, könnyen forgatható, illusztrált könyvet vehet a kezébe az olvasó, amelyben kevés sajtóhiba található. Az egyetlen kifogásolható apróság a képek forrásmegjelölésének a hiánya. Mindenesetre Mátyai Mónika könyvével egy nagyon érdekes, olvasható, lenyűgöző forrásismerettel, alaposan megírt munkával bővült a magyar társadalomtörténeti irodalom.

GERHARD PÉTER